

HRVATI, HRVATSKE ZEMLJE I BIZANT

A) Uvod

Odnosi Bizanta i Hrvata održavali su se dugo i bili su vrlo slojeviti, jer je Carstvo na hrvatskom prostoru bilo na razne načine prisutno gotovo isto toliko koliko je i trajalo: dakle, gotovo punih 12 stoljeća. Tijekom tih stoljeća, bez obzira što su osnovne društvene i ideološke postavke Bizanta ostajale u načelu nepromijenjene (kršćanstvo kao vjera, helenistička kultura i rimski pravni sustav),¹ ipak se mnogo toga promijenilo i u Carstvu i na hrvatskom prostoru. Tako su se i utjecaji Bizanta na hrvatske zemlje i na Hrvate na jedan način očitovali u 6., a na drugi u 12. stoljeću. Očigledno su u tim višestoljetnim doticajima izmjenjivala razdoblja konjunktura i kriza, odnosno vremena intenzivnih događanja i kontakata, i vremena kada tih kontakata gotovo da nije ni bilo.²

Bizantsko je Carstvo neusporedivo najviše djelovalo i utjecalo na zbivanja u primorskim dijelovima Hrvatske. Utjecaj na dinaridski i panonski pojas bio je bitno manji, i u pravilu neizravan. Vrlo se slično ponašaju i bizantski historičari: oni se stoljećima kontinuirano zanimaju za istočnojadransku obalu, ali gotovo nimalo za unutrašnjost, odnosno za kontinentalna područja zapadno od Drine. Stoga će se ovaj tekst prvenstveno baviti prijadranskim prostorima.

Mnogi su se istraživači bavili različitim vidovima bizantske povijesti na istočnojadranskoj obali, ali ih se vrlo malo, a ta nekolicina tek periferno, zapitala: što to uistinu predstavlja Bizant na tom području? Što je to što dokazuje nazočnost Bizanta? Na to pitanje, ako ga se promatra na razini političkih događaja, prilično je lako odgovoriti, jer se odgovor sužava na slijedeće: da li je postojala neposredna bizantska vlast, odnosno kontrola nad zbivanjima iz Carigrada na istočnojadranskoj obali ili nije. Ako jest, Bizant je tu, ako takve vlasti ili kontrole nema, nema ni Bizanta. No, budući da iz ranoga srednjega vijeka ima u pravilu vrlo malo podataka, tako su i o tome kako je funkcionirala bizantska vlast na istočnojadranskoj obali saznanja vrlo oskudna. Da bi se o tome nešto više reklo, potrebno je u analizu uključiti i druge pojmove.

Još su stari Grci, a onda i Bizantinci baratali pojmom “politeia” (πολιτεία), koji je na više načina označavao osobitosti života u njihovoj državi. On je višeznačan: građansko pravo, državna uprava, državni sustav, vlada, državna uredba, državni ustav, te uređen državni život, a suprotno ovom posljednjem jest rat – “polemos” (πόλεμος). Dakle, ako bizantsku vlast shvatimo kao “politeiu”, ona se od 7. stoljeća nužno suočava s različitim načinom života susjednih Slavena, Hrvata i Srba, pa se, prema tome, može smatrati cjelovitim

sustavom društvenih odnosa i načina života. Naravno, u tom razlikovanju sve polazi od razlika u političkom vrhovništvu – priobalni je dio bio zemlja pod “vlašću cara”, dočim je zaleđe bilo područje barbarskih “Sklavinija”, od kojih je najznačajnija bila Hrvatska. Iz te, za rani srednji vijek neobično važne razlike, proistekle su i druge.

U odnosu Bizanta prema hrvatskom prostoru vojne su akcije bile možda najspektakularnije, o njima ima relativno mnogo podataka (u odnosu na podatke o drugim zbivanjima) i svaka je od njih za kraće ili duže razdoblje odredila političko vrhovništvo ili barem odnos snaga na tom prostoru. No, njih je bilo relativno malo – svega četiri. Prva vojna akcija dogodila se za cara Justinijana I. (527-565) u 6. stoljeću, druga za Nikefora I. (802-811) početkom 9. stoljeća, treća za Bazilija I. (867-886) oko 870. godine³ i četvrta za Emanuela I Komnena (1143-1180) u 12. stoljeću.⁴ Narav tih pohoda bila je bitno različita: u prvom i četvrtom izgleda da su uglavnom angažirani kopneni odredi, u drugom i trećem isključivo se ratovalo na moru.

Gledajući iz perspektive društvenog totaliteta, politička je nazočnost bila najvažnija, bila je temelj svakog drugog utjecaja – stoga se bizantska prisutnost ponajviše oslikava u činjenici da svi znaju i svi bespogovorno prihvaćaju da je priobalni dio Dalmacije zemlja pod vrhovništvom bizantskog cara. To je najtrajniji osjećaj, on se čak sačuvao i od kraja 6. do početka 9. stoljeća, kada je carstvo bilo prisiljeno na obranu Carigrada i okolice i nije imalo snage baviti se udaljenim zapadnim područjima. Tada su iz Carigrada pokrenute inicijative koje su na jadranskim obalama nailazile na nerazumijevanje: tako je, primjerice, crkvena hijerarhija na istočnoj obali Jadrana (poput salonitanskog metropolite Frontinijana (547-554) odbila podržati Justinijanovu osudu spisa *Tria capitula* koja je izrečena na Petom crkvenom koncilu u Carigradu 553. godine. Kada je u Carigradu dvadesetih i tridesetih godina 8. stoljeća počeo ikonoklastički pokret, bilo je logično da se crkvena hijerarhija na bizantskim posjedima na Jadranu s time ne složi.⁵ No, to nije značilo da je netko želio da bizantsko vrhovništvo nestane.

Bizantska se vlast nije nametala prisilom – ona je velikim dijelom i rezultat osjećaja ugroženosti stanovnika bizantske Dalmacije i Istre da ih iz zaleđa ugrožavaju agresivni Slaveni, odnosno Hrvati i Srbi. Vezivanje uz ideju Carstva onemogućavalo je nametanje bilo kakve druge vlasti (slično se događalo i u priobalnim krajevima Italije od 6. do polovine 8. stoljeća koje su iz zaleđa ugrožavali Langobardi). U bizantskoj Italiji u većine carskih podanika postoji “douleia” (δουλεία) – osjećaj ropstva, odnosno pokornosti caru, te “oikeiosis” (οἰκειώσις) – dakle, osjećaj zajedništva svih stanovnika pod vrhovništvom bizantskog cara.⁶ Takvi su osjećaji postojali i na hrvatskom prostoru – od Panonije do istočnojadranske obale.

Slika 1. Grčki natpis na opeci iz Sirmija koja se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu

S panonskog područja, potkraj 6. stoljeća stiže jasan dokaz postojanja lojalnosti caru i privrženost zajedništvu, što simboliziraju ideje carstva: kada nepoznati građanin Sirmija (današnje Srijemske Mitrovice), za vrijeme avarsko-slavenske opsade, odnosno pred sam pad grada 582. godine, urezuje na grčkom u ciglu tekst: “Kriste Gospode! Pomozi gradu i odbij Avara i čuvaj Romaniju (tj. Rimsko Carstvo)”⁷.

Stanovnici istočnojadranskih krajeva pod bizantskim vrhovništvom po mnogo čemu nisu bili bliski carigradskim vlastima i tamošnjem kulturnom krugu, ali ih njihovi suvremenici ipak zovu Grcima: papa

Hadrijan I. (772-795) u jednom pismu piše “o Grcima koji nastavaju istarski kraj”.⁸ U Rižanskom placitu, dokumentu s početka 9. stoljeća, Istrani, nekoć bizantski, a tada franački podanici, potvrđuju da su “od starine bili pod vlašću Grčkog Carstva”.⁹ Kada je četrdesetih godina 9. stoljeća benediktinac Gottschalk iz Orbaisa (80 km istočno od Pariza) zbog svog nauka o predestinaciji bježao pred crkvenom hijerarhijom, sklonio se kod kneza Trpimira. U to je vrijeme Trpimirova vojska krenula na neki od dalmatinskih gradova pod bizantskim vrhovništvom, a Gottschalk je zapisao da kreću protiv “naroda Grka” (“contra gentes Graecorum”).¹⁰ U sljedećem navodu, međutim, Gottschalk spominje “ljude Latine podvrgnute carstvu Grka” (“homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti”),¹¹ što pokazuje da termin “Grci” označava samo političku, a ne etničku pripadnost, odnosno, da svjedoči o govornom jeziku lokalnog stanovništva.

U kasnoantičkoj Saloni upotrebljavao se i grčki jezik, iako u mnogo manjoj mjeri negoli latinski.¹² I u kasnijim stoljećima, u bizantskoj Dalmaciji, govorio se uglavnom latinski, odnosno različiti ranosrednjovjekovni derivati toga jezika – Konstantin Porfirogenet tvrdi da Iadera dolazi od *iam erat*, što na lokalnom jeziku, znači “već bijaše”.¹³ Dakle, radi se o latinskom.¹⁴ Međutim, riječ “plima” je u suvremeni hrvatski jezik stigla iz grčkog preko dalmatskog (πλήμη). Međutim, nema sumnje da je određeni krug ljudi, posebice na južnijim dijelovima obale, poznavao grčki i da se njime i služio na nekoj razini jezične komunikacije (kao pomoćni jezik, kao službeni i tome slično). Potvrda te tvrdnje ima mnogo – jedan je primjer naziv zapadnih dubrovačkih vrata – Pile – koji dolazi od grčkoga πύλη što znači vrata. Druga, pak, priča cara Konstantina

Porfirogeneta o postanku imena Kotora (od Δεκότερο).¹⁵ I toponim Čuh na Dugom otoku grčkoga je podrijetla.¹⁶

Bio je to osebujan svijet; svojevrsan “Bizant” izvan onog Bizanta u užem smislu riječi (pod kojim podrazumijevamo današnje uglavnom pravoslavne zemlje). Stoga je, čak i u vremenima kada Carigrad nije imao snage baviti se dalekim teritorijima na zapadu, nesporna činjenica bila da je velik dio istočno-jadranske obale bio pod vrhovništvom bizantskoga cara.¹⁷ Ta stalnost bizantskog vrhovništva bila je specifična “kapa” autohtonom društvenom i kulturnom razvoju u kojem su se ispreplitali vrlo raznorodni utjecaji.